

El diccionari Fabra i altres diccionaris

El filòleg Germà Colón reclama un nou diccionari de la llengua. Amb motiu del simposi de l'Institut d'Estudis Catalans sobre Pompeu Fabra (Barcelona, 25 i 26 de novembre), reproduïm la conferència que Colón féu a València el 31 d'octubre proppassat.

A bans de començar recordaré, com fan els bons predicadors, qui anteposen al sermó una cita, allò que deia el 1759 l'editor del diccionari francès de Pierre Richelet, que en sabia força sobre el procés de les còpies mecàniques entre els autors de diccionaris: "els diccionaris es multipliquen perquè als autors no els cal cap despesa d'enginy o d'esperit" (...).

Vosaltres sabeu bé que darrerament hi ha hagut a casa nostra polèmiques més o menys agudes sobre diccionaris, i això és una prova d'interès per la llengua. Hom s'ha preocupat de criticar o de defensar el nou diccionari de l'Institut, el Fabra, el diccionari de l'Enciclopèdia o el recent gran diccionari de l'esmentada Enciclopèdia. Jo vinc ací a dir-vos que totes aquestes discussions, a part l'interès que demostren, són prou inútils i que més valdria que entre tots maldéssim per fer un diccionari modern amb cara i ulls, el qual fos genuïnament català, un diccionari de nova planta.

Però sobre això ara tornaré, després d'haver-me ocupat un poc de l'obra de Pompeu Fabra, autor que ara homenatgem en el 50è aniversari del seu traspàs. (Ah, i no tractaré dels diccionaris de l'altra parròquia que s'han fet a València; ja en vaig parlar en un altre lloc.)

2. Pompeu Fabra, qui de formació venia del camp de les anomenades ciències exactes, entrà en el món de la llengua com a gramàtic i hi entrà per un impuls de salvar i conrear el que era més íntim: l'idioma propi. Interessava aleshores descastellanitzar, expurgar la llengua d'incorreccions lèxiques i sintàctiques i sobretot interessava donar al català una cara neta amb una ortografia unitària, que presentés adequadament les creacions dels nostres escriptors. Calia acabar amb aquell desgavell d'es-

criure els uns els plurals dels substantius femenins en *-es* i uns altres en *-as*, que uns usaven la *h* antihiàtica (*raho*) i uns altres no, que el boldró *-ch* final algú el simplificava i uns altres el mantenien i el defensaven a ultrança (...). Doncs bé, el 1913 sota la impulsió de Pompeu Fabra, amb la col·laboració primer de Mn. Antoni M. Alcover i d'altres erudits, s'aprovaren les

Normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Una volta vençudes algunes reticències, aquesta ortografia propugnada era acceptada per tothom, i haig de dir, entre parèntesi, que per a nosaltres valencians era la més avantatjosa, puix que respectava tradicions històriques i habituds articulatòries que nosaltres havíem conservat: per exemple, la *-r* final, la distinció de les volcals àtones *e-a-i-o-u* (*pera* 'fruit', *Pere* 'nom propi'; *posar* però *pujar*; *costum* però *cullera*).

Doncs bé, el que aleshores freturaven era de disposar d'un bon diccionari normatiu, i d'aquesta tasca se n'havia d'encarregar l'Institut. Però aquí hi havia criteris divergents. S'havia de fer un diccionari total, amb inclusió del cabal dels dialectes, de la llengua antiga, dels darrers neologismes? O bé calia fer-ne diccionaris separats? El cas és que el desig del públic per posseir una guia de confiança s'anava retardant cada vegada més. Entretant arribà la dictadura de Primo de Rivera (setembre de 1923), que envia-

va en orris tots els projectes de la corporació.

Ajudat econòmicament per Cambó, Pompeu Fabra es va finalment decidir a publicar com a autor, amb caràcter provisional, un diccionari, que ell anomenava el *canemàs* del futur diccionari de l'Institut. Hi esmerçà sis anys de treball, realitzat gràcies a una preparació gramatical molt ferma i a una intel·ligència remarcablement lògica. S'ha de dir que la provisionali-

"Totes aquestes discussions, a part l'interès que demostren, són prou inútils i més valdria que entre tots maldéssim per fer un diccionari modern amb cara i ulls, el qual fos genuïnament català, un diccionari de nova planta".

tat és el que més dura, i que només fa un parell d'anys, el 1995, l'Institut ha publicat el seu diccionari, que s'inspira llargament en el model de Fabra. Fins fa poc el diccionari de Fabra, del que se n'han fet una vintena d'edicions, era pràcticament repertori normatiu.

El 1932, ja en l'època de la primera Generalitat, apareixia finalment el *Diccionari General de la Llengua Catalana*, tan esperat.

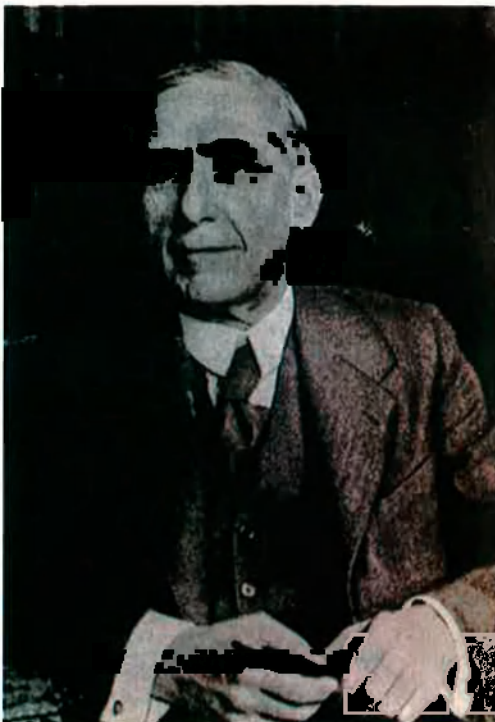
Com tots els diccionaris té llums i ombres. Però, què hi havia abans? Labèrnia i el seus epígons per al Principat. A les Illes poca cosa i a València encara menys, puix que ací Escrig i sobretot Martí i Gadea transcriuen les definicions del *Diccionario de la Real Academia Espanola* (mireu com la defini-

ció del peix *pelaia* copia el que el repertori acadèmic diu de *lenguado* i la cosa continua, car encara avui hi ha diccionaris que parlen de *mare de codornius* per a 'rascló, guatlla maresa', quan ací ningú no coneix més codorniu que el xampany, dit ara cava) (...).

Avui ens pareix, des d'una posició asèptica, que Fabra hauria pogut fer encara això i allò, que s'hauria hagut de tenir en compte tal mot ben genuí, que fou negligit... Sempre és fàcil criticar, però, repetesc, què tenia Fabra al seu abast? Ben poca cosa.

El gran *Diccionari Català-Valencià-Balear*, l'immens Alcover-Moll, començava amb el seu primer volum el mateix any 1932, i Fabra no el pogué aprofitar encara. L'anomenat *Diccionari Aguiló*, del que Fabra sí que en disposà, puix que ell fou amb Manuel de Montoliu l'editor, no és en realitat un diccionari sinó un fitxer de termes que Marià Aguiló anà recollint al llarg de la seva vida en les lectures de texts antics. L'ajuda no devia ésser massa gran. I el mateix podem dir dels materials del *Diccionario* de Josep Balari i Jovany, que editava Manuel de Montoliu, el qual repertori, a més, ha romàs interromput a la lletra G. Avui en dia tenim molta cosa i encara en tindrem més. Penseu que, gràcies als despullaments electrònics que es fan a Barcelona i a Alacant, podem saber tots els mots que són al *Quadern gris* de Josep Pla o els que són a la *Vita Christi* d'Isabel de Villena o al *Tirant lo Blanch*. I els despullaments que ha fet l'Institut, sota la direcció de Joaquim Rafel, d'obres publicades a partir del 1830 puguen a milions de fitxes. Tingueu present també que, per damunt de tot el lèxic, ha passat el garbell de Joan Coromines; jo confesse que al *DECat* de Coromines se li poden retreure molts defectes, però que, l'opinió crítica que hi porta sobre qualsevol problema, sempre s'ha d'atendre. Fabra no disposava de res de

ARXIU

ARXIU / RAFA GIL

semblant. Col·loquem-nos, doncs, en el seu lloc pels anys 20 i 30. Si jo ara critique qualsevol punt del seu diccionari, preneu-ho com a un homenatge i no pas com a una censura.

Vegem, si us sembla bé, algunes característiques del *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra, publicat el 1932. Per tal de triar el cabal lèxic, el nombre de mots a incloure en el seu repertori, jo pense que es va inspirar, més aviat que en el despullament de texts, primer en el seu notable coneixement de la llengua, i també en els diccionaris anteriors, especialment en el Labèrnia, puix que sabem, per un escrit de Mn. Alcover, que l'any 1902 tractava d'omplir els buits i les minves d'aquesta obra. La meta del nostre gramàtic era de fer un recull dels mots que ha d'usar el que els francesos dirien *l'honnête homme*, una lèxic escollit sota el criteri del *bon gust*. Els termes malsonants, obscens o considerats així (cerqueu-hi *orgasme*, serà de bades), els massa tècnics i els termes dialectals o antiquats restaven en principi exclosos. I ací ve ara que la pràctica respongué només en part, no sempre, al propòsit de l'autor.

Però primer vegem alguna cosa de la redacció dels articles: diré sense embuts que la redacció, la distribució de les accepcions dels mots és notable. Molt millor que els diccionaris castellans que la gent manejava aleshores, incloent-hi el diccionari acadèmic, el *Diccionario de la Real Academia Espanola* (ed. de 1925, sota la presidència d'Antoni Maura, molt millorada respecte a les edicions acadèmiques anteriors). Fabra té cura de transmetre informació sintagmàtica. Sovint ho fa mitjançant exemples de frases, que il·lustren la definició, exemples que ajuden a entendre l'ús i el funcionament del mot-lema. Desgraciadament aquestes frases no pertanyen a obres literàries, que és el que

Germà Colón va pronunciar aquesta conferència en l'acte d'homenatge a Pompeu Fabra en el cinquantè aniversari del seu traspàs: "Ajutat econòmicament per Cambó, Pompeu Fabra es va finalment decidir a publicar com a autor, amb caràcter provisional, un diccionari, que ell anomenava el canemàs del futur diccionari de l'Institut."

caldria per ésser lògics, puix que Fabra cerca d'inventariar alfabèticament el lèxic de la llengua comuna escrita, segons la seva confessió al pròleg; les frases són inventades ad-hoc, o el que és pitjor són manlevades d'un diccionari francès.

Altres voltes, Fabra recorre a parèntesis explicatius, que també permeten de veure l'ús que la llengua fa de certs verbs. Vegeu *esmaltar* "Recobrir d'esmalt (alguna cosa)"; *esmerçar* "*emprar, invertir* (diners) (...).

Ès, però, llàstima que només usi aquest procediment (que l'Institut d'Estudis Catalans ha canviat a tort) amb els verbs transitius; no amb els reflexius (*esmunyir-se*) ni amb els intransitius o neutres. Si el verb *girar*, intransitiu, és definit com a "moure's un cos com una roda al voltant del seu eix", i apliquem la regla lexicogràfica de la substitució i remplacem *girar* per la definició tindríem, per una frase com "La terra gira sobre ella mateixa", una definició així: "la terra es mou un cos [com una roda] al voltant del seu eix" (...).

Tampoc la jerarquia sinonímica no sempre és observada (cf. *rantell* m "mosquit"): ací hi ha una infracció, puix que el terme definit no correspon a l'equació de concepte general + terme específic.

Els adjectius són exposats mitjançant sinònims o definicions que responen al principi de la sinonímia (*fredoluc* adj. "fredolíc"; *pútid* adj. "pudent"; *purulent* "que té pus"), però de vegades recorre a aclariments del tipus, a allò que els entesos anomenen metallengua de signe: "dit especialment de..." o "dit de". Així *ramejat* "dit d'una roba, etc. en què el dibuix imita l'art".

Ara bé, no conec cap diccionari, sia castellà, francès, alemany, italià o anglès, que no tingui llacunes d'aquesta mena. Jo diria que la mateixa essència del diccionari duu implícits uns esculls, que pocs han sabut esquivar.

Atorgarem un mèrit a Fabra en el fet que ha sabut defugir força definicions circulars (allò de "fraile, véase *monje* i *monje*, véase *fraile*") (...), però hi ha vegades en què quasi cau en la circularitat "*frare* m. "Nom que es dona als religiosos de certs ordes"; *monjo* m. "religiós de certs ordes monacals" [i *monacal* és "pertanyent o relatiu als monjos o a les monges"]. També hem d'agrair que els termes d'història natural, zoologia, botànica vagin acompanyats del nom científic.

Deixe de banda molts punts de mètode interessants, com la distribució dels mots d'entrada: per quina raó *paleta* és dividit en dos articles, un per a "mestre de cases" i l'altre per a "pala petita"? I per quina altra raó *bisbe* és en un sol article una dignitat eclesiàstica i el budell del porc?

3. Però passem, si voleu, al cabal lèxic de *Diccionari General*. Ja hem dit que a Fabra li interessava el lèxic de la llengua comuna escrita. Per tal que un mot, diguem-ne no barceloní, hi fos acceptat, entrés al Diccionari, calia que un escriptor d'aquella contrada l'elevés a la categoria de mot literari (...). Doncs bé, no sempre s'ha seguit aquest criteri. Em referiré sobretot al lèxic valencià, força negligit. Per exemple, *albelló* 'claveguera', que ja és documentat al segle XIII als *Furs de València* i en altres autors, als *Costums de Tortosa* i que també és propi de Mallorca (*aubeyó*), no entra fins a la cinquena edició del 1968; doncs bé, Fabra el devia conèixer, puix que és elencat al "*Diccionari Aguiló*", que no altre que ell editava el 1918; el mateix podrem dir de l'*aladre* 'arada', de l'*alacrà*, que és l' 'escorpi', o el *junc* per 'jonc', del *gesmil*, que s'ha de dir *gessamí* o *llessamí*; l'adjectiu *arguella* 'raquític'. La *pallola* era a Pompeu, i encara avui per a

l'Institut, només 'un capell de palla d'amples ales', i a tots dos repertoris manca el significat de '*sarampió*'. Els termes citats es troben en força autors valencians.

Els mots dialectals o "territorials", com es deia al segle passat no porten generalment indicació de lloc. Així *userda* és definit com a 'alfals', sense apuntar que és un terme del bisbat de Girona. Molt bé, però des del 1932 fins avui, sí senyor fins avui, *vesprada* és "...en alguns indrets la tarda", quan *tarda* és un castellanisme horrible i *vesprada* un terme ben normal. Així podríem continuar durant molt de temps (...).

4. Sovint Fabra es deixa guiar pel seu olfacte —que el tenia fi— en considerar el que s'ha d'admetre i el que s'ha de rebutjar; si sovint estava encertat, no manquen casos discutibles. Per què va admetre *traquet*? Sempre hem dit glop i glopet i no freturàvem de l'intrús. Si no volia arcaïsmes, què hi fan, per exemple, *lledesme* per 'legítim'

i tantes altres antigalles? Tots hem conegut les polèmiques al voltant d'*entregar* i *apoiar*, mots que Fabra refusà. *Entregar* és un vell castellanisme, més antic que *buscar* o *preguntar*, per exemple, els quals tingueren la sort d'ésser acceptats pel Mestre, que no hi veié cap parany (en canvi no volgué admetre *demanar*, en l'accepció de 'qüestionar, interrogar' que és el terme catalanesc, natural i autèntic). *Apoiar* per 'estintolar, recolzar' és una paraula forjada a Itàlia i a França que passa al català al mateix temps que penetra en castellà (*apoyar*); no és exacte, com algú, de qui no em cal citar el nom, ha pretès, que "*En catalán el vocablo no existe en absoluto, pues apoiar és castellanismo recentísimo, impopular y no admitido en la lengua lite-*

"Per tal que un mot, diguem-ne no barceloní, entrés al Diccionari, calia que un escriptor d'aquella contrada l'elevés a la categoria de mot literari. Doncs bé, no sempre s'ha seguit aquest criteri. Em referiré sobretot al lèxic valencià, força negligit..."

raria". No és admès, perquè Fabra el rebutjà, i això de "recentíssimo" ho fixarem al segle XV; a mi haig de dir que em fa falta quan veig l'acord de totes les llengües cultes de la rogalia: fr. *appuier*, it. *appoggiare*, cast. *apoyar*, port. *apojar*; avui tothom *dóna suport*, bé que Fabra propugnava *prestar suport* (vegeu s. v. *recolzar*)... *donar suport* és un malgirbat *ersatz*.

No va acceptar Fabra alguns mots que considerava castellanismes com *pantalla* per 'pàmpol' o *placer* 'indret d'arenes auríferes', i en la seva apreciació no li faltava raó, però avui considere que no es pot prescindir de *pantalla* (penseu en el cinema i en els ordinadors!) i l'Institut ha fet bé d'incloure el mot en el seu diccionari. En el cas de *placer* tenia tota la raó.

No sabia tampoc dir per quin motiu va agradar a Fabra el mot *trionf* i no *triumf* (bé, sí que ho sé, però ho deixo de banda). Doncs mireu, a tota l'edat mitjana i a tota l'edat moderna fins a la darrerria del segle XIX, la forma en *u* és l'única documentada, i he vist centenars d'esments des del segle XIV: *triumph* o *triumphe* i *triümpfo* [amb grafia *ph* o *f*] (no mai *trionf*).

No voldria continuar amb retrets o fent d'estiracordetes, però avui, a quasi 70 anys de l'aparició d'aquest diccionari, se n'imposaria una revisió ben fonda. Fóra el millor tribut que es podria retre al Mestre Fabra.

5. I encara una remarca: El *Diccionari General de la Llengua Catalana* és tributari en l'estructura de les definicions, i en massa exemples il·lustratius, del *Dictionnaire Général de la Langue Française* d'Adolphe Hatzfeld, Arsène Darmesteter i Antoine Thomas, aparegut entre 1890 i 1902. Aquest fet el vam posar en relleu Amadeu Soberanas i jo en el nostre *Panorama de la lexicografia catalana* (...). Prenem, si voleu, l'article *república*, la paraula devia ser dolça per a Fabra i, malgrat tot, acut per definir-la al diccionari francès (els autors del qual eren monàrquics convençuts): *république* "gouvernement où la souveraineté appartient à une assemblée du peuple ou à un sénat, et où le pouvoir exécutif n'est pas héréditaire", calcat al peu de la lletra per Fabra: "Govern en què la sobirania resideix en una assemblea del poble o un senat i el poder executiu no és hereditari". Deixant de banda que la definició no és massa justa, constatem que deprés l'ha presa tal qual el *Diccionari de l'Enciclopèdia* i l'ha presa l'actual diccionari de l'Institut sense canviar-hi una coma.

Agafem l'article *restablir*, i trobarem aquests exemples il·lustratius: *restablir un impost que havia estat abolit*, el DG en lloc d'impost diu *les tributs*; *Restablir la pau, la disciplina* l'altre posava *rétablir la discipline, la paix*; *restablir la salut*, ací el DG acut a un text de La Fontaine que diu "Même j'ai rétabli sa santé"...; ve després Fabra amb *Restablir un text alterat* frase que correspon a *rétablir un texte altéré*. El que és notable és que aquesta exemplificació passa, gràcies a aquesta curiosa transfusió lexical de què parlem, al *Diccionari de l'Enciclopèdia*, al *Diccionari valencià de la Generalitat*, al nou *Gran diccionari de la llengua catalana* de l'esmentada Enciclopèdia i encara s'arrossega pel *Diccionari* de l'Institut del 1995... Per

què es planyen els uns i els altres, si aquest ha plagiat el tal i aquell ha plagiat aquest, si tots són pecadors? (...)

7. Les coses es presenten així a casa nostra. A l'edat moderna no mai la llengua catalana ha tingut un diccionari realment propi. Als segles XVI i XVII fou l'ombra de Nebrija la que va planar per sobre la nostra tradició lexicogràfica, i des del segle XVIII ho va fer el *Diccionari de la "Real Academia Espanola"*. Fabra, volent ésser diferent, s'acostà al *Dictionnaire Général* francès, que devia trobar molt al seu gust, puix que és un diccionari ben cartesà, amb divisions lògiques clarament estructurades (...).

I això és normal, no ho hem de blasmar, perquè, com he dit al començament, no hi havia a casa quasi res on basar-se, i a fora sí que n'hi havia. Fabra, que era més gramàtic que lexicògraf, va fer el que va poder. Nosaltres, però, sí que tenim ara al nostre abast abundosos carreus per bastir un bon edifici. Després dels que he exposat, només en citaré un: el *Diccionari català-valencià-balear*, que és per a mi el millor diccionari de les llengües romàniques i no dic de totes les llengües europees perquè hi ha el nou *Oxford English Dictionary* en vint preciosos volums. És clar que l'Alcover-Moll no és un manual, ni un diccionari normatiu, i també el seu primer volum sortí o eixí al carrer el 1932.

Potser que hauríem de fer alguna cosa. Personalment espere molt del *Corpus textual de la llengua catalana* preparat per l'IdEC per poder redactar de nova planta un diccionari que repongui a les exigències de la lexicografia moderna. Així ens mostrarem dignes de persones com Pompeu Fabra i com altres estudiosos que en aquest segle ens han deixat, gràcies a llur esforç, una herència lexicogràfica molt considerable.

Germà Colón Domènech
Universitat de Basilea (Suïssa)

"Fins fa poc el diccionari de Fabra, del que se n'han fet una vintena d'edicions, era pràcticament repertori normatiu."